

NENAD VUKOVIĆ

SEMANTIČKE VRIJEDNOSTI RIJEČI PLEME U SLOVENSKIM JEZICIMA

U raznim izvorima često se susrećemo sa praslovenskim plemenima, praslovenskom plamenskom zajednicom, kretanjem slovenskih plemena. Sve je to dovelo do tvrdnje da je u praslovenskoj plemenskoj zajednici *pleme* predstavljalo najviši stepen društvene organizacije. Bila je to određena slobodna, teritorijalna, ekonomska, rodbinska, vojna i religiozna zajednica — prema istorijskim dokazima. Južni Sloveni, po dolasku na Balkan, živjeli su nekoliko vijekova podijeljeni na plemena. U istorijskoj literaturi pominju se plemena, ali gotovo da se o njima ništa podobnije ne zna. Kasnije, tokom istorijskog razvitka, stvaranjem centralne vlasti nestajala je plemenska organizacija. U srednjovjekovnim dokumentima malo je tragova o plemenima, stalno se pominju župe, a ako se ponegdje i pominje riječ pleme, ono nema praslovenskog značenja, jedino značenje roda, posebno plemstva.

U dokumentima od 1350. do 1459. godine često se pominje dvanaest hrvatskih plemena u vezi sa istorijom Hrvatske (nobiles duodecim generacionum regni Croacie).¹ Vrijedno je napomenuti da sve do danas istoričari nisu uspjeli da utvrde šta je u hrvatskom feudalnom društvu značila riječ pleme. Jedino je sigurno da je dosta daleko bila od prvobitnog značenja. U srednjovjekovnoj Hrvatskoj, prema dokazima M. Barade, pleme je pomjerilo ranije značenje, nije imalo nikakvih rodbinskih veza, jedino je imalo društveno-teritorijalne crte. Vjerovatno, kako pokazuju i dokumenti do XV vijeka, riječ pleme, između ostalog, mogla je da označava specijalnu instituciju društvenog razvika Hrvatske od vremena prije migracije i dalje.²

Zatvaranjem srednjovjekovnog perioda na našim terenima došlo je do ogromnih promjena, došlo je do slabljenja centralne vlasti, do raspadanja srednjovjekovnih država, u »župe se s planina spuštaju katuni«,³ katunski čobani zajedno sa seljacima bore se protiv feudalizma.

¹ Vjekoslav Klaić, *Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeća*, Rad JAZU CXXX, Zagreb, 1897. godine;

² M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, JAZU, Zagreb, 1957, str. 43—44;

³ *Katun* je bio određena krvno povezana organizacija koja je često prerastala u pleme, a predstavljao je i vojnu organizaciju; danas katun jedino znamo kao stočarsko naselje u planinama na pašnjacima;

I tada, postepeno, nastaje nova plemenska organizacija na terenu od Trebinja do Skadarskog jezera i između rijeke Lima i Jadranskog mora (na starim zetskim, humskim i raškim zemljama, na teritoriji današnje Crne Gore i istočne Hercegovine). I već u dokumentima XIV XV vijeka javljaju se tragovi budućih plemena, vidljivi su i u katunima (katuni su jačali jer je njihovo stanovništvo bilo sigurnije od onoga u dolinama, u dolinama je bila jača turska vlast). Već se tada i u dubrovačkim i kotorskim dokumentima pominju crnogorska plemena: *Banjani, Drobnjaci, Pješivci, Kuči, Piperi, Ožrinići, Njeguši, Čeklići Cuce* i istočnohercegovačko pleme *Zupci*, a kasnije u turskim i mletačkim dokumentima pominju se posebne teritorijalne jedinice: *katun, nahija, knežina, villa, communi, communi over companie*.⁴ Stvaranje nove plemenske organizacije bilo je dosta dug proces organizovanja katunskih sela i katuna u jače zajednice, slična je situacija bila i u susjednoj Albaniji. Nazivi novih plemena potiskivali su nazive nekih starih župa, plemena *Zupci, Nikšići, Mrkojevići* zamijenili su župe *Vrsinje, Onogošt* i *Papratno*.⁵ Najbujniji razvoj plemena nastupio je u periodu slabljenja Turske; tada su imala i najviše uslova ne samo za stvaranje nego i više za opstanak.

Kod drugih slovenskih naroda situacija je bila druga, daleko su ranije izbrisani tragovi plemenske organizacije.

Ipak, riječ *pleme* u raznim semantičkim vrijednostima sačuvana je u svim slovenskim jezicima: sh. plême, rus. plémja, polj. plemię, ukr. plém'ja, starosl. plemę, češ. plémě, slovač. plemä, plemeno, sloven. pléme, bug. племе, mak. племе itd. Primarno je značenje »Grossfamilie, koja potječe od praoca«. »Praslavenska je riječ apstraktum obrazovan s pomoću sufiksa *-men* od korijena **pled-*, koji se bez sufiksa ne nalazi u jeziku, nego u prijevoju plód. Upor. *plešina*. Prvobitno (etimologijsko) je značenje »ono što se naplodilo«. Prema tome, sadrži isti semantem kao lat. natio (odatle internacionalna nâcija, nacionalan), narod, generatio (odatle internacionalna generacija i po jednom tumačenju rasa).«⁶ Prevoj vokala u *pled* // *plod*, taj spoj donekle potvrđuje slov. *razplemeniti* = *razploditi*, ali, ipak, mnogi istraživači nisu do kraja ubijeđeni u ovu tvrdnju.⁷ Suglasnik *d* ispred *m* u *pled-men* ispao je. Pretpostavlja se da je praslavenski korijen **pled-* iz indoevr. **phel-* i da je proširen formantom *d* »schwellen, sich verdicken«. Dovodi se i u vezi sa grčkim Πληθος lat. plēbēs, pleō, ēre itd.⁸

⁴ Vasa Čubrilo, *Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori*, SAN, posebno izdanje, Beograd, 1959, str. 38;

⁵ Konstantin Jireček, *Istorija Srba, I*, Beograd, 1922, str. 96;

⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom II, Zagreb, 1972;

⁷ »... ale jinak nejasgé (není přibuzného primárního slovesa ani zretelného přibuzenstva v jiných jazycích)« — Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1968;

⁸ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, том 3, Москва, 1971;

U latinskim dokumentima zajednica tipa plemena nazivana je *gens, genus, generatio, progenies, parentella*, njemačko *Stamm, Geschlecht*, keltsko-germ. *pagus*, grčko *υλον*.

Slovenski su jezici različito čuvali riječ *pleme* (počevši od prvobitnog značenja) i različito joj proširivali značenja, ali je i u dobroj mjeri čuvano značenje »ono što se naplodilo«.

U prvobitnom značenju, ipak, *pleme* je dobro sačuvano u slovenskim jezicima, uporedi: poljsko: »grupa rodów złączonych wspólnotą etniczną i wkpólnotą organizacji społecznej« (Sleşzanie związani jednością krwi z Polanami czy Wiślanami, bratnimi plemionami lechickimi, wypełniali bohatersko swą powinność strażników prowincji granicznej państwa piastowskiego; Idzie czas, w którym nie ramię olbrzyma, lecz żywych duchów potęga będzie tą siłą, co ludzi utrzyma, bratnic plemiona posprzęga itd.⁹; u ruskom jeziku: »Первобытние племена; Древние славянские племена; Уже равно между собою враждуют эти племена;¹⁰ u savremenom češkom jeziku je *plemeno*, ali dobro je poznata i riječ *plémě*, plemena, -ene kao stara riječ — «... ty jsi dědic české země rozpomeň se na své plémě (píseň svatováclavská)¹¹; u slovačkom jeziku *plemeno*, ranije *plemä* — »Odchodí preklí najúc nehodné plemená¹²«; u bugarskom jeziku *племе*, мн. племена — първобитни племена; родствени племена¹³ itd.; u srpskohrvatskom jeziku: slovenska plemena, doseljavanje slovenskih plemena na Balkan, savez crnogorskih plemena itd.

Prvobitno značenje sadržalo je u sebi određeno objedinjavanje ljudi u društvenim zajednicama prije razvoja klasa, a povezivani su bili rodbinskim (porijeklo od jednoga pretka), jezičkim i teritorijalnim vezama. Lako se može pretpostaviti, vjerovatno i dokazati, da se značenje riječi *pleme* u slovenskim jezicima dosta rano počelo pomjerati. Počelo je da obuhvata »narod u značenju te riječi«, *ljudski rod, porodica, pokoljenje*. Tako u srpskohrvatskom jeziku imamo: »Bez ljudskoga da plemena ovi otok ne pogine« (Palmotić), »Po Adamu, prvom ocu plemena ljudskoga«,¹⁴ »Raspre sjeme posijaše grko// te s njim pleme srpsko otrovaše«¹⁵ ili u značenju *dio naroda* (crnogorska plemena koja nisu morala biti unutar sebe krvno povezana): »Razluči se zemlja na plemena// Krvava se isklati plemena«/¹⁶ »Staniša je

⁹ prema rječniku Poljske akademije nauka (*Słownik języka polskiego*, tom 6, Warszawa, 1964);

¹⁰ prema rječnicima ruskog jezika: *Толковый словарь русского языка*, том 3, Москва, 1938, *Словарь русского языка*, том 3, Москва, 1959, С. И. Ожегов: *Словарь русского языка*, Москва, 1968;

¹¹ prema rječniku češkog jezika: *Slovník spisovného jazyka českého*, tom II, Praha, 1960. godine;

¹² primjeri iz rječnika slovačkog jezika: *Slovník slovenského jazyka*, tom III, Bratislava, 1963. godine;

¹³ *Българско-руски речник*, Москва, 1975;

¹⁴ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom X, JAZU, Zagreb, 1932;

¹⁵ Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Cjelokupna djela III, Beograd, 1957, str. 21;

¹⁶ Ibidem, str. 34;

obraz ocrnio// Pohulio na vjeru Hristovu// Na junačko pleme Crnojevo¹⁷; »I Bjelicach bojem čvrsta// Znatna gnjezda i plemena«¹⁸; »Svak u svijetu zna... za cjelokupno pleme slavensko« (Pavlinović)¹⁹ itd.; u poljskom jeziku: »Całe plemię ludzkie familią jest po świecie rozbiegłą«²⁰ — Primjeri se mogu naći i u drugim slov. jezicima: češko »lidské plémě«, »Adamovo bídné plemeno« itd.; u poljskom jeziku »Plemię Rurika rozrodziło się na mnóstwo gałęzi, z których niejedna mnóstwo głów liczyła«, »Ostatni jesteś z piastów, miłościwy panie, myśl ta razrzewniająca każdego Polaka, który drogie twe plemię w tobie już gasnące widzi« itd.²¹; u srpskohrvatskom jeziku »Prijestol mi se u Napulju drma... pleme moje iskorijenit prijeti«, »Ne ugasi, čeri, staro pleme naše!«, »Napokon neće više ni biti muškoga plemena«²²; u ruskom jeziku »(Лаврецкий) происходил от старинного дворянского племени«, »(Бабушка) толкала меня к людям и говорила торопливо: — Ну, скарее! Это — дядя Михаил, это — Яков... Тетка Наталия, это — братья, оба Саша, сестра Катарина, это све наше племя, вот сколько!«²³, »Да, били люди в наше время, могучее, лихое племя«, »Что ж наши подвиги, что слава наших дней, что наше ветреное племя!«²⁴ itd.

Pleme je često u značenju *određene grupe* ili *kategorije ljudi* povezanih određenim obilježjima ili interesima (samo u jednini): u srpskohrvatskom jeziku »Otišao (Jova) u drugo cigansko pleme kotlara, Otpočeo je strašni sud tom plemenu zločinaca« itd.²⁵; u češkom jeziku: »lenivé plémě, vodní plemeno (Mor)... lidé žijící u vody«²⁶ itd.; u ruskom jeziku: »Шагает по грязи солдатское племя, Но весело песня поется²⁷, Тише ти, райдучье племя!²⁸« itd.

Pleme je sačuvano i u nizu drugih značenja, ali ipak nije zati-rana veza sa polaznim značenjem: Linde u svom rječniku poljskog jezika (ranije naveden) navodi značenja koja se gotovo danas i ne mogu naći, na primjer, *pleme u značenju muško sjeme, sperma* »Komu plemię wycieka z korzenia często we śnie«, uporedi *plodan*, a, o »mać płodna...«

Pleme često izlazi iz granica ljudskog roda, čovjek ga je prenio i na život životinja i biljaka, tako može da označava *vrstu životinja* i

¹⁷ Ibidem, str. 40;

¹⁸ Petar II Petrović Njegoš, *Svobodijada*, Cjelokupna djela I, Beograd, 1951, str. 84;

¹⁹ Cit. *Rječnik... JAZU*;

²⁰ M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów, 1858.;

²¹ Prema citiranom *Rječniku* Polj. akademije nauka;

²² *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, knj. IV, Matica srpska, Novi Sad, 1971. godine;

²³ Vidi citirani *Словарь русского языка*, том 3, Москва, 1959;

²⁴ Vidi citirani *Толковый словарь русского языка*, том 3, Москва, 1939.;

²⁵ Vidi citirani *Rečnik... Matice srpske...*;

²⁶ Vidi citirani rječnik češkog jezika *Slovník...*;

²⁷ Vidi citirani rječnik ruskog jezika *Словарь русского...*;

²⁸ Vidi citirani rječnik ruskog jezika *Толковый словарь...*;

biljaka; grupa srodnih životinja i biljaka: u češkom jeziku »... částečně dědičná odchylka uvnitř druhu, zejm. živočichů domestikovaných, bot. poddruh (zol. u pěstovaných rostlin): p-a loveckých psů; vypěstování nových plemen; — kulturní p. mrkve«²⁹ itd.; u srpskohrvatskom jeziku: »Um oponaša kô da smo pleme crvenih papiga!«³⁰, »Bog... svakoga plemena ptice, kavrane i vrabce i svakoga plemena živinu živi, pita, obdrži; Dromedar, pleme kamiljih; Proreste zemlja travom zelenom i rastućom, simenom po plemenu svojem (iz lat. — semen juxta genus suum...); U tebi je baščica... a po sridi travica, ljubica šumskog plemena«³¹ itd.; u ruskom jeziku: »Группа как-х-л. блискородственных животных, растений. Куда ти взглянуть — птичье племя!; Насекомых племя — племя очень злое«.³²

Dosadašnja naša posmatranja navode na tvrdnju da je značenje riječi *pleme* u srpskohrvatskom jeziku, pored značenja koja ima u mnogim slovenskim jezicima, neobično razučeno. Pored svih značenja vezanih za ljudski rod (*prvobitno značenje, narod, rod, potomstvo, porod, djeca, porodica, porijeklo, krv, rodbina, srodstvo, pol, vrsta životinja i biljaka, rasa, pasmina* itd.) pomjeralo je svoje značenje. Čini mi se da su u Crnoj Gori posebno isprepletena značenja ove riječi. U XIX vijeku izdvajaju se dva značenja te riječi u istoriji crnogorskog društva (vidi cit. rad V. Čubrilovića): *pleme* kao teritorijalna organizovana zajednica slobodnih bratstava i *pleme* kao naziv za teritorijalno-administrativne jedinice u podjeli Crne Gore na početku u okvirima saveza crnogorskih plemena u Staroj Crnoj Gori u XVIII vijeku, zatim u strukturi državne uprave u Crnoj Gori u XIX vijeku kao savez plemena dobija državnu strukturu. U tom vremenu plemena su počela da gube osobine zajednice slobodnih i dobrovoljno ujedinjenih bratstava u starom plemenskom značenju, tada su postale i nove administrativne jedinice od kojih su postali *kapetanati*. U drugoj polovini XIX vijeka stvarana su brojna plemena u teritorijalnom smislu i vrlo je teško bilo razgraničiti šta je pleme u klasičnom značenju, a gdje se radi o teritorijalnoj jedinici, pogotovo što su se mnogi nazivi novih plemena poklapali sa starim. Ali, i u toj strukturi pleme je zadržalo niz starih plemenskih osobina.³³ I danas u ovo naše moderno vrijeme ne bi bilo posebne teškoće da se gotovo cijela Crna Gora razgraniči na plemena. I danas se možemo susresti sa pitanjem: »Iz koga si plemena?« ili »Kom plemenu pripadaš?«.

U istom značenju što i *pleme* u našem jeziku zabilježena je riječ *plemen*, m., zabilježio je još Jakov Mikalja³⁴ *plemen* — rod, familija, genus, gens, progenies, origo, stirps, proles. Zabilježio je i niz izvedenica prema ovoj riječi. Kod dva pisca zabilježena je i riječ *plem*, m. u istom značenju (»Ne prudeći iskrnjenu, kamo dragom rodu i

²⁹ Ibidem rječnik češkog jezika *Slovník* ...;

³⁰ Vidi citirani *Rečnik* Matice srpske ...;

³¹ Vidi citirani *Rječnik* JAZU ...;

³² Vidi citirani rječnik ruskog jezika *Словарь русского языка* ...;

³³ Vidi ranije citirani rad V. Čubrilovića ...; str. 42;

³⁴ Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga ili slovník* ..., 1949. godina;

plemu, Ne hti prostit tvrd u svemu ni nie braći ni svem plemu«, »Kim kazaše njegda u plemu sminost, vlas, čest svijetu svemu«³⁵.

Izvedenicama (od pleme) vjerovatno je srpskohrvatski jezik najbogatiji, čini nam se da ih je u drugim slovenskim jezicima manje. Izvedenice se prave od osnova *plem-* i *plemen-*. Skok ističe da *plem-* ima feudalno značenje (»član socijalno višeg privilegiranog društva«) i *plemen-* koja je uz feudalno značenje razvila i psihološko (»viša moralna kvaliteta«). Skok dalje tvrdi da je kraća osnova nastala haplologijom kao i u *vrem-* (*starovremenski* pored *vremenski*, *plam* pored *plamen*, *kam* pored *kamen*). Kod obilja izvedenica susreću se sufiksi: *-ić* (*plemić* — »Hoće da bude književni plemić, šire »On uzjaši plemića dorina«), ženski rod *-ka*, *-kinja*, *-ićka*, *-ićkinja* (*plemka*, *plemkinja*, *plemićka*, *plemićkinja*), može i na *-ica* (*plemica*); adjektivi su na *-Ńn>-an* (*pleman*), *-ski* (*plemski*, *plemićki*); apstraktum na *-stvo* (*plemstvo* — »Bio je sakupljen cvijet plemstva«); deminutiv na *-ka* (*plemka* — »Ona biljka na koju cijepimo zove se podloga, a onu koju cijepimo plemka, zatim krava za rasplod); *-it* (*plemen+*) — *plemenit* (plemenit čovjek, plemenite stvari, plemenita duša, plemenita vrsta životinja, plemeniti metali itd.), na *aš* (*plemenitaš*) (čovjek plemenita roda); adjektiv na *-ski* »zadržao je prvobitno značenje«, a supstantiviziran je na *-ina* (*plemenština* — *plemenitost*, *zvanje*, *titula plemićka* = »Gizdao se... svojom starom plemenštinom premda nije imao ni krpice zemlje); sufiks *-jak* susreće se u *toponimima*, u značenju *prezimenjak*, *plemenik* itd., zatim sufiks u supst. *plemešnjak* — plemić od starine (»U Kotoru ima još pleme Hrvacana i priznaju da su plemešnjaci glasovitoga vojvode Hrvoja«)³⁶, još bi se mogao pronaći niz mogućnosti sa potvrdama u govorima. Ovom prilikom nemamo namjeru da se zadržavamo na izvedenicama u drugim slovenskim jezicima.

SEMANTIC DISTINCIONS OF THE WORD »PLEME« (TRIBE) IN SLAVIC LANGUAGES

(S u m m a r y)

In the Proto-Slavic society a tribe (»pleme«) was the highest degree of social structure. It was a definite free, territorial, economic, military and religious community of relatives. This word has been preserved in all the Slavic languages: Serbo-Croatian: *plěme*, Russian: *plémja*, Polish: *plemię*, Czech: *plémě*, Slovenian: *pléme*, Bulgarian: *pléme*, Old Slavonic: *plemę*, etc. It originates from *pled-men-*, according to *plod*. In Latin documents, such a community has been called *gens*, *genus*, *generatio*, *progenies*, *parentella*, in German: *Stamm*, *Geschlecht*, Celtic-Germanic: *pagus*, Greek: *φυλον*

Several centuries after coming to Balkana, the South Slavs lived divided into tribes, but we know almost nothing about them. The

³⁵ Vidi citirani *Rječnik JAZU*...;

³⁶ Uporedi Skokov *Rječnik* i *Rečnik Matice srpske*...

establishment of a central government destroyed the tribal organization. In the medieval records the tribes are not mentioned at all, only tribal states («župe»). If the word »pleme« is somewhere mentioned, then it has the meaning of a clan («rod»), especially of aristocracy (for example: *nobiles duodecim generationum regni Croatiae*). The word »pleme« in its original meaning is preserved in Montenegro (Montenegrin tribal organization).

Almost with all Slavic peoples, especially in the district of Serbocroatian language, the meaning of the word »pleme« has been widened and in some cases it is difficult to state it precisely, because some of the meanings often overlap each other. Beside its basic meaning, the word »pleme« can denote the following: *house* («kuća»), *relatives* («rodbina»), *kinship* («srodstvo»), *posterity* («potomstvo»), *clan* («bratstvo», «rod»), *people* («narod»), *part of the people* («dio naroda»), *mankind* («čovječanstvo»), *a species of animals or plants* («vrsta životinja ili biljaka»), etc.